

La marjal de Pego-Oliva En el parany de la història

Joan Miquel Almela
Arxiu Municipal de Pego

No resulta gens fàcil endinsar-se en la història d'un objecte d'estudi quan els arguments en els quals es fonamenta no han estat clarificats per la historiografia, i encara menys quan domina la interpretació tradicional que sol ser més polemitzadora que aclaridora. Sobre la marjal o les marjals s'han escrit moltes coses, la majoria d'elles dedicades a la descripció biològica com a zona humida, però poques sobre la història social d'aquest espai que esdevé pantanós en tractar-lo històricament.

Des de la prehistòria fins l'actualitat, s'han deixat en la marjal unes empremtes indubtablement importants tant a l'espai físic com a la documentació escrita. En tot eixe procés històric s'endevina una innata complexitat o "conflictivitat" en l'ús i l'aprofitament de la marjal, on potser que l'aigua siga la causa principal. Tant és així, que al voltant de la colonització d'aquest espai natural s'acumularen al llarg de la història nombrosos conflictes entre els pobles veïns de Pego, Oliva i Dénia; i entre els estats senyorials del ducat de Gandia i el marquesat de Dénia.

No sabem amb certesa en quin moment concret es va introduir el conreu de l'arròs a la marjal de Pego, podríem pensar que va ser possible a la tardor de l'Edat Mitjana si considerem que això mateix va ocórrer en altres indrets veïns a aquest territori. El caràcter prohibitiu del conreu de l'arròs, a conseqüència de la seua insalubritat, hagué d'influir per a que l'esmenat conreu esdevinguera quasi clandestí i de poca producció. No serà però fins el segle XVIII quan comence a regular-se l'espai humit per al seu cultiu. Ara bé, es al llarg del segle XIX quan esdevé la conjuntura idònia per a la seua definitiva introducció ajudada per les intencions i espentes de grans propietaris autòctons i per la greu crisi del conreu de la pansa i de la manufactura de la seda. Així, a les darreries del segle XIX l'arròs ja serà el conreu per excel·lència de Pego junt a l'incipient de la taronja.

Des de començaments del Quaternari, ara fa dos milions i mig d'anys, ve produint-se la mobilitat estructural i la subsidència a la marjal Pego-Oliva. La vida animal a la marjal i els seus contorns és ben antiga, ens porten a 70000 anys enrere, i la presència humana es remunta al Paleolític Mitjà (30000 anys) amb les restes trobades a les coves estacionals de les muntanyes de Benirrama i de la Foradà, a un tir de fons de la marjal. Una de les fites més importants va ser el període flandriense, ara fa 6000 anys, durant

Portada del llibre a què correspon el text de l'article, com a introducció. J. M. AMELA i F. SENDRA: *La marjal de Pego*. Institut Alacantí de Cultura. Alacant, 2015.

el qual la millora climàtica es deixà sentir amb l'augment de la humitat i la temperatura ambiental. Això va fer que el nivell de la mar s'elevara i la costa penetrara en més de tres quilòmetres, sent les serres de Mostalla i Segària autèntics penya-segats. Aquest moviment va aportar al sòl un grapat de sedimentació marina que encara es deixa veure alguns metres més a baix de l'actual crosta de la terra de la marjal, amb un color grisós que la caracteritza.

A l'època del bronze valencià, ara fa 3000 anys, s'instal·là una comunitat humana al que coneixem per jaciment del Pla, descobert per Salvador Climent, membre del SIP. Es tracta d'un poblat de perímetre oval, dintre de la marjal, sobre el qual es construïren unes cabanyes o palafits fets amb productes forestals i vegetals. Els ocupants d'aquest poblat eren camperols i ramaders que sembraven i recol·lectaven en les immediacions de la Muntanyeta Verda, a la partida dels Magranars, tocant el marge dret del riu Bullent. Aquesta ocupació humana al bell mig de la marjal és, fins el moment, l'única que coneixem.

Durant l'època romana la marjal va quedar abraçada per dues vies de comunicació: la via del litoral i el camí interior de Xàtiva-Dénia. Tots els assentaments romans de l'àrea de Pego se situaren al contorn de la marjal, és a dir, que ningú d'ells va ocupar l'extensa zona d'aquest espai natural. Com assenyala Josep Antoni Gisbert: «Así, el triángulo que la red viaria dibuja entre las líneas de su trazado, desprovisto de asentamientos, delimita una zona extensa de marjales. La romanización, ya entrado el siglo I dC, logró asentar una vía de comunicación

litoral en la restinga de esta zona húmeda, pese a que en este espacio la producción agrícola no tenía objeto alguno. Eran, sin duda, tierras yermas».

L'aportació islàmica, des de la seua arribada a la Península Ibèrica al segle VIII, millorà l'organització, les eines i els sistemes de reg, però igual que en l'època romana tampoc coneixem cap assentament dintre de la marjal i, per tant, aquesta seguia sent un lloc incòmode per a l'habitatge humà. Tant sols sabem d'un assentament andalusí matiner al Tossal de Bullentó.

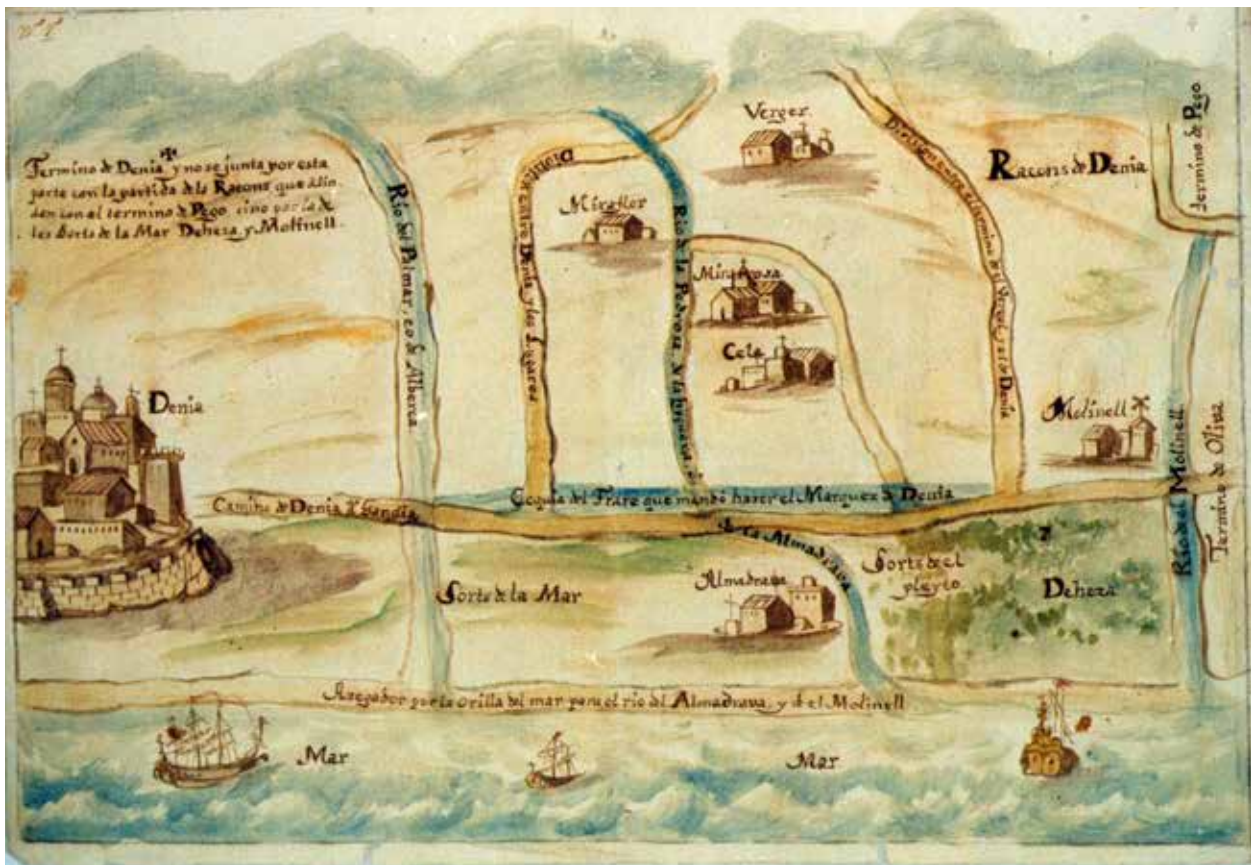
Arran la conquesta cristiana del segle XIII es van mantenir algunes herències islàmiques i, fins i tot, les milloraren amb l'aplicació del dret foral i amb l'avantatge de tenir la tasca ben avançada pels romans i musulmans. Ja en 1403, el rei Martí I va prohibir el conreu de l'arròs en un intent de regular les zones pantanoses i, per això, esdevingueren nombrosos plets al voltant de la marjal i les jurisdiccions de l'aigua. Els nous colons cristians que fundaren Pego centraren els seus treballs en la millora i eixamplament de l'horta islàmica i en la conquesta de la planura més meridional, i deixaren per a més endavant la colonització dels aiguamolls. Els camperols de Pego disposaven d'una horta molt limitada i ja havien colonitzat bona part de la planura seca, entre el camí d'Oliva i el de Dènia. Així, a finals del segle XV notem símptomes d'un procés colonitzador cap a les terres baixes del terme, és a dir, cap a la zona alta de la marjal, però sense cap referència directa al conreu de l'arròs. Aquestes primeres marjals eren, per tant, terres d'escàs valor econòmic i dedicades segurament al conreu de cereals. Així i tot, hi ha clares evidències d'una explotació de cert nivell a la zona si tenim en compte les 137 parcel·les de marjal i les referències d'un alt nombre de séquies, partides, camins i rius. La marjal era encara a finals del segle XV un lloc majoritàriament erm que es destinava a l'aprofitament d'herbes i canyes, a la pesca i al pasturatge del bestiar.

Durant els segles XVI i XVII la marjal va ser un lloc destinat eminentment a la ramaderia, la caça i la pesca. Després de la guerra de Successió a la primera meitat del segle XVIII començaren de manera seriosa les incursions colonitzadores a la marjal, però les conflictivitats marcaren la bonificació d'aquest terreny. Val la pena dir que a partir de 1722 alguns propietaris ja es van plantejar seriosament estendre el regadiu a la zona de la marjal. En les actes de consell veiem com a aquests, sols a canvi de fer la séquia per al molí del duc de Gandia, prop del Calapatar, se'ls concedia la facultat d'obrir-ne una altra per a donar aigua a les terres que pretenien posar en conreu. Això donà pas a la concessió que a la vila de Pego va fer el duc de Gandia el 7 d'octubre de 1722 de l'ús de les aigües del Bullent, la qual cosa va propiciar la constitució d'una junta general de tots els interessats en el nou reg de les marjals. Les obres de transformació a la marjal durant el segle XVIII van ser nombroses, quasi totes encaminades

a l'extensió de la zona de conreu, però xocaven directament amb altres interessos senyorials. Durant el set-cents es va incrementar el moviment colonitzador de terres, però com argumenta Isabel Morant notem què: per una banda, mitjans i rics propietaris de Gandia, Oliva i Pego -que comptaven amb recursos suficients- feren importants inversions per a posar en explotació erms o terres pantanoses; i per altra banda, que es va produir una ocupació de petits lots de terres marginals per part de jornalers i camperols amb escàs poder econòmic. L'augment de la població i de les explotacions van ser els factors que determinaren la necessitat de donar el pas des d'una agricultura de subsistència a una més enfocada a la comercialització dels excedents del producte obtingut. A Pego i Gandia es transformaren en aquesta època les marjals, cosa que pot ser un cas extraordinari perquè a nivell general no es va produir tan marcadament: «Mayor rentabilidad debía esperarse de la desecación de los marjales, porque esta fue la actividad que acaparó mayor esfuerzo inversor; la inversión corrió a cargo sobretudo de los ricos propietarios de Gandia, Pego y Oliva, ya que el duque se desentendía del problema y estas mejoras debían ser costeadas por los emfiteutas».

Va ser a mitjan segle XIX quan començà veritablement la introducció del conreu de l'arròs a la marjal, amb la concessió dels rius i les seues aigües i l'autorització per a dur a terme les obres de transformació i sanejament. La introducció de l'arròs a Pego, com hem vist, va ser més tardana que a altres zones humides com Tavernes i Xeraco, segurament per la dificultat intrínseca de la circulació de les seues aigües quasi sempre tendents a l'estancament. Però serà a partir d'aquest segle quan es donen les condicions necessàries, legals i d'infraestructura, per a posar en marxa de manera extensiva el conreu de l'arròs. Amb tot això, en 1844 ja tenim registrat i documentat el conreu de l'arròs a les partides de Costarrebia (210 fanecades), Magranar (278 fanecades) i Coloma (465 fanecades). En total, al voltant de 953 fanecades exclusivament dedicades al conreu de l'arròs. En aquesta primerenca etapa del conreu de l'arròs, els preparatius de la marjal començaven al mes d'abril, quan era: «necesaria la apertura del río Nou, principiando desde el camino de la Jansa hasta juntarse con el río Racons, cerca del puesto del Molinell; y al mismo tiempo presenta la necesidad que hay en el río Racons de hacerle más profundo sacando el muchísimo lodo que le sirve de embarazo para correr las aguas hacia el mar desde el puente del Sineu». Després, en maig, els sequiers deixaven córrer l'aigua als planters i es demanava als d'Oliva que obriren el vall Nou, segons estava establert en un conveni de 1851. Aleshores, en 1852, el preu de la barcella d'arròs de Pego era de 7 rals l'arròs amb corfa i de 15 rals el de sense corfa. Per diverses raons l'arròs s'havia convertit en la xica bonica i en l'alternativa més rendible del moment: per la millora de la salubritat, la crisi total

Mapa de la zona del Molinell, ARV, Escrivania, 1717.

de la seda a partir de 1874 i la de la pansa des de 1890. La producció d'arròs en 1892 s'estimava en 2 400 000 kg. Altres produccions agrícoles menors eren: els cereals, l'oli, el vi, la pansa, les figues i la seda. De tots els productes, s'exportava només taronja, oli, pansa i arròs.

La marjal era un terreny pantanós (en sentit pejoratiu) i encara seguia sent-ho. A la vora d'eixa complicada situació, a partir de 1880 s'iniciava amb força el conreu de la taronja a la planura seca mitjançant el reg per elevació dels pous o motors de reg, sent Pego un dels pobles més matiner de la Marina Alta en dedicar-se al cultiu d'aquest cítric.

Costa Mas ha analitzat minuciosament la Comunitat de Regants de Pego sorgida arran de la Llei d'Aigües de 1879. El reglament i ordenances van ser elaborades en 1916, entre els seus autors i mentors estava Camilo Pérez, i obtingueren l'aprovació legal el 9 de gener de 1923. La base principal posava de manifest que l'aigua era inherent a la propietat territorial de la terra i els regants no podien separar-se de la comunitat sense renunciar abans a l'aprofitament de la mateixa. La producció d'arròs a Pego, des de la mitjana del vuit-cents, va anar en augment intensificat fins el punt àlgid de la campanya de 1925. Indubtablement, la Gran Guerra (1914-1918) va beneficiar la producció a la zona i començà una època daurada per al conreu. Però a partir de 1930 i, amb la gran crisi, començà un període d'estancament i descens de la producció.

Les conjuntures històriques i polítiques marcaran clarament la producció, tant a nivell local com mundial. La política de preus a la baixa, la competitivitat de l'arròs d'importació i la severitat del treball sobre la zona pantanosa, portaran al camperolat pegolí a replantejar-se el treball a la marjal. Una estructura de la propietat amb petites parcel·les -moltes vegades dispersades-, la poca disponibilitat a la renovació de l'utilatge agrícola, el problema històric del control de l'aigua a la zona, en especial la baixa, i tantes i tantes coses que totes sumades esdevenen un paisatge descoratjador, improductiu i car de mantenir. En 1970 la terra d'arròs estava formada per 2100 parcel·les repartides entre 1807 propietaris, la fragmentació de la marjal era per tant brutal. Malgrat la gran qualitat i producció d'arrossos (Bomba, Gema, Bombón, Francés, Sollana i Benlloch) ja feia alguns anys que molts propietaris havien optat per no conrear-ne perquè el preu no compensava els costos de producció. La solució final que s'anava a provar, la dessecació de la marjal, havia tingut unes proves d'assaig infructuoses en la finca del marquès d'Oriol en 1928 i 1959. El projecte de reconversió de la marjal, que coneixem per IRYDA (Instituto de Reforma y Desarrollo Agrario), també va fracassar, amb unes despeses tant econòmiques com ecològiques sense justificació possible. De que no es podia viure de la il·lusió de conrear de nou arròs ja ho havia anunciat l'IRYDA, prohibint el 1974 el conreu de l'arròs com a pre-

Escenes de diferents treballs del conreu de l'arròs. ARXIU MUNICIPAL DE PEGO.

“La marjal mai no va ser ni serà un espai d’hàbitat. La història social la van fer els homes al llarg del temps amb l’únic propòsit de traure-li profit agrícola i ramader. I sols en els errors comesos volent saber més que la natura és on hem de cercar el tarannà conflictiu de la marjal.”

missa prèvia a la concentració parcel·lària. A aquest fet va col·laborar la climatologia perquè després d’uns anys de greu sequera esdevingueren les intenses pluges d’octubre de 1982 (la pantanada de Tous) i les aigües tornaren a ocupar el lloc que de forma natural els pertanyia: la marjal. Un any més tard, l’IRYDA donava per missió impossible la concentració parcel·lària.

Una fita important després de tota aquesta prolix i conflictiva història de la marjal, va estar la declaració de la zona humida com a Parc Natural el 27 de desembre de 1994.

Comptat i debatut, la marjal mai va ser ni serà un espai d’hàbitat. La història social la van fer els homes al llarg del temps amb l’únic propòsit de traure-li profit agrícola i ramader. I sols en els errors comesos per les persones en el seu afany de voler saber més que la natura és on hem de cercar el tarannà conflictiu de la marjal.

NOTES

1. arxiumunicipal@pego.org
2. José Aparicio, Salvador Climent, J.M. Martínez: *Me-solítico, eneolítico e ibérico en el Camí del Pla*, RACV, *Série Arqueologia*, 14, València, 1995, p. 9.
3. Josep Antoni Gisbert: “El territorium de Dianium – Dénia- en el Alto Imperio. La Marina Alta: la producció agrícola y poblamiento”, Canelobre, 48, Instituto Alicantino de Cultura Juan Gil-Albert, 2003, p.130.
4. Isabel Morant: *El declive del señorío. Los dominios del Ducado de Gandía 1705-1837*, Institut Alfons el Magnànim, València, 1984, p. 146.
5. AMP, Junta d’Aigües, 1852.
6. Revista Mensual de Agricultura, 17/10/1852. *La barcellona* era una antiga mesura de gra pròpia del País Valencià, les illes Balears i la regió de Tortosa. En el nostre cas valencià, equivalia a 4 litres o a 4 almuds.
7. Josep Costa: *El marquesat de Dénia*, Universitat de València, 1977, pp. 355-358.
8. *Ordenanzas y Reglamentos de la Comunidad de Regantes de las Tierras Arrozales del término municipal de la villa de Pego*, Pego, Francisco Cuquerella, SA, 1916.

Publicitat d’una marca d’arròs de Pego a la premsa de primeries del s XX.

